

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ ՊՈԻՇԿԻՆԻ «ՏԱԶԻՏ»
ՔԵՐԹՈՒԱԾԸ
ԵՒ ԴՐԱ ՄԷՋ ՀԱՅԵՐԻՆ ՎԵՐԱԲԵՐՈՂ
ՀԱՏՈՒԱԾԻ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹԻՒՆԸ

Գաղտնիք չէ, որ ճշմարտութեան հետ կողք-կողքի սուտն ու կեղծիքը եւս երկար կեանք ունեն։ Եւ դրանց երկարակեցութեանը, յաճախ, նպաստում են առաջին հայեացքից անմեղ ու աննշան թուացող թիւրիմացութիւնները։ Սրա լաւագոյն մի օրինակ է ստորեւ ներկայացուող գրպարտութիւնը ռուս մեծագոյն բանաստեղծ Ալեքսանդր Պուշկինի հասցէին։

Շատ վաղուց շրջանառութեան մէջ է այս հսկայ բանաստեղծի անուանը յանիրաւի կապուած մի հին ու տարածուած թիւրիմացութիւն։ Իբր թէ Ալ. Պուշկինը եղել է հայատեաց եւ նոյնիսկ իր զրական երկերում անարգական խօսքեր է գրել Հայերի մասին։ Ի «Հիմնաւորումն» այս ասուածի, վկայակոչւում են Պուշկինի յայտնի խօսքերը. «Ты мряс, ты раб, ты армянин» («Վախկոտ ես, ստրուկ ես, հայ ես դու»)։ Հակառակ այն բանին, որ ժամանակին մամուլում այս հարցը մանրամասն քննարկուած եւ պատասխանուած է եղել, այսօր եւս յաճախ լսելի են Պուշկինի հասցէին արուած այս հին գրպարտութեան մաշուած «փաստարկները»։ Ըստ այսմ, հարկ կայ վերստին անդրադառնալու այս չարշրկուած հարցին։

Մի կողմ թողնելով Պուշկինի վերաբերմունքը Հայերին, որ կարող էր իմանալ միայն բանաստեղծն ինքը, այստեղ փորձենք մի փոքր պարզաբանում մտցնել վերոբերեալ տողի եւ դրա բուն իմաստի մասին։

Սկսենք նրանից, որ իրօք, Պուշկինը այսպիսի խօսքեր գրել է։ Թիւրիմացութիւնը ոչ թէ այդ խօսքերի հեղինակային

¹ ԳՐԻԳՈՐ ԲՐՈՒՏԵԱՆ, Ալեքսանդր Պուշկինի հետ կապուած մի բիւրիմացութեան մասին, «Առաւօտ», 1999, Մայիսի 6, էջ 12։

պատկանելութեան մէջ է, այլ դրանց իմաստի, դրանց տեղի եւ դրանց իրական բովանդակութեան: Գաղտնիք չէ, որ ամէն բառ, արտայայտութիւն, դարձուածք եւ նոյնիսկ նախադասութիւն իմաստաւորուում է այն խօսքի մէջ, որի մասը դա կազմում է: Շատ կան դէպքեր, երբ հատուածը, կտրուելով ամբողջից, ոչ միայն իմաստազրկուում է, կորցնում է իր բուն իմաստը, այլ նաեւ ստանում է բոլորովին տարբեր (երբեմն՝ նոյնիսկ հակառակ) իմաստ: Ասուածի մի փայլուն օրինակ է աստուածաշնչեան յայտնի պատուիրանը. «... եթէ մէկը քո աջ ծնօտին ապտակ տայ, նրան մի՛սն էլ դարձրու» (Մտթ., Ե, 39, նաեւ՝ Ղուկ., 2, 29): Նոյնիսկ այսօր այս պատուիրանը շատերի կողմից մեկնաբանուում է իբր քրիստոնէութեան «վատ կրօն» լինելու «ապացոյց», թէ՛ «Տեսէ՛ք, քրիստոնէութիւնը հայերիս դարձրել է քշմամիների դէմ չմարտնչող, չպայքարող ազգ, եւ այդ պատճառով էլ կորցրել ենք մեր մեծ երկիրը...»: Հասկանալի է, որ քրիստոնէութիւնը երբեք չի պատուիրել թշնամիների դէմ անպաշտպան թողնել սեփական երկիրը, թողնել, որ չարը յաղթի ու ծաւալի իր չարագործութիւնը եւ այլն: Այս անհիմն մեղադրանքները քրիստոնէութեան հասցէին ծնուել են Աւետարանի մի փոքրիկ հատուածը իր բուն չարագործից անջատ գիտարկելու եւ բռնազբօս մեկնաբանութիւնների ենթարկելու հետեւանքով: Առանձին հարց է նաեւ, թէ ինչու է այդպէս արուել: Հասկանալի է, որ այդ թիւր մեկնաբանութիւնը ունեցել է եւ այսօր էլ ունի իր շահագրգիռ ջատագովները, որոնց համար բուն ճշմարտութիւնը չիմանալը ձեռնտու արդարացում է նպատակային քարոզչութիւնը առաջ տանելու համար: Զծաւալուեմ այլ օրինակներ ընդելով. կարծում եմ ասուածն ինքնին հասկանալի է եւ ընդունելի:

Ահա այս ասուածը յատկապէս վերաբերում է Ալ. Պուշկինի վերոբերեալ տողին, որ պոկուելով իր տեղից, կտրուելով իր մայր շարադրանքից, ոչ միայն կորցրել է իր բուն իմաստը, այլ լեւ ստացել է ճիշտ հակառակ իմաստ: Որպէսզի ասուածը չհնչի իբր մերկապարանոց յայտարարութիւն, նայենք Պուշկինի այն երկը, որից այդ տողը քաղուած է:

Այս տողը քաղուած է Ալ. Պուշկինի «Տաղիտ» անաւարտ պօէմից, որ գրուած է 1829-30 թուականներին²: Թէպէտ պօէմը

² Այս տեղեկութիւնը 1980-ականների սկզբին ինձ տուել էր ճարտարապետ Բորիս Զարութիւնեանը, որին եւ շնորհակալ եմ դրա համար:

անաւարտ է, այդուհանդերձ դա չի խանգարում խնդրոյ առարկայ տողի իմաստը հասկանալուն: Որպէսզի հնարաւոր լինի ճիշտ հասկանալ յիշեալ տողի իմաստը, նախ համառօտ նայենք, թէ ինչի մասին է այս պօէմը, ինչ անցուդարձ է նկարագրուած այդ պօէմում:

Նկարագրուած են չեչենական մի գիւղում (առւելում) կատարուող դէպքեր: Սպանուած է մի երիտասարդ, եւ նրա թաղման աւարտին հանգուցեալի հօրն է մօտենում օտար առւելից եկած մի ալեհէր ծերունի մի երիտասարդի հետ: Երիտասարդը սպանուածի եղբայրն է. 13 տարի առաջ հայրը իմաստուն ծերունու խնամքին է յանձնել իր այս որդուն (տակաւին մանկահասակ), որ ծերունին կրթի ու դաստիարակի երեսային: Եւ ահա՝ աւագ որդու մահուանից յետոյ ծերունին հօրն է վերադարձնում կրտսեր որդուն՝ իր դաստիարակածին: Նրա անունը Տաղիտ է: Հայրը երեք օր հիւրընկալում, պատում, մեծարում է երախտաւոր ծերունուն: Նկատենք, որ այս պօէմի պահպանուած հեղինակային սեւագիրը նշումներում կայ պօէմի նախագծի մի տարբերակ, որում հէնց այս հատուածում նշուած է. Три дня. Черкес христианам □ Երեք օր: Քրիստոնէայ չերքէզ³: Սա նշանակում է, որ ըստ Պուշկինի մտայղացման, Տաղիտին դաստիարակած ծերունի չերքէզը քրիստոնէայ է եղել, եւ ըստ այսմ, Տաղիտը, որպէս վերջինիս սանը, պիտի դաստիարակուած լինի հէնց քրիստոնէական աշխարհընկալմամբ, քրիստոնէական արժէքներով: Ինչպէս կը տեսնենք յետագայ վերլուծութիւնից, այս եզրակացութիւնը աւելի քան հիմնաւոր է: Ինչ վերաբերում է նրա ծնողներին, վերջիններն անկասկած մահմեդականներ են. այդ է վկայում Տաղիտի եղբօր թաղման ծէսին մօլլայի մասնակցութիւնը (թաղման սկզբում հնչում է մօլլայի երգը)⁴: Յաւօք, պօէմի մեզ հասած մասը բաւարար չէ պարզելու համար, արդեօք Տաղիտը դաստիարակուել է որպէս քրիստոնէայ, թէ՞ ծերունու դաստիարակութիւնը նրան թողել է իր հայրերի հաւատին: Ամենայն հաւանականութեամբ Տաղիտը եւս մահմեդական է. այդ է

³ Ст'я А.С. Пушкин, Полное собрание сочинений, т. 2, изд. "Правда", М. 1954, ст. 535:

⁴ Ի դէպ, ուշագրաւ է այն, որ մահմեդական Գասուրը իր երկու որդիներից մէկի կրթութիւնը վստահել է ոչ թէ մահմեդականի, այլ քրիստոնէայի: Սա կարող է վկայել կամ լեռնականների կրօնական բացառիկ հանդուրժողականութեան, եւ կամ էլ՝ դաստիարակ ծերունու բացառիկ բարձր հեղինակութեան մասին:

վկայում պօշմի նախագծերից մէկը՝ պահպանուած հեղինակի թղթերում, ըստ որի Տազիտը յետագայում հանդիպում է մի քարոզչի եւ, «ըստ երեւոյթիմ, դառնում է քրիստոնեայ»⁵։ Բնականաբար, նախապէս նա պիտի լինէր ոչ քրիստոնեայ, ուրեմն՝ մահմեդական։ Միեւնոյն ժամանակ, անկախ տղայի կրօնական պատկանելութիւնից, ինչպէս կը տեսնենք ստորեւ, Տազիտի աշխարհընկալումը, արժէքային համակարգը եւ բարոյականութիւնը միանգամայն քրիստոնէական են։

Հայրը շատ մեծ յոյսեր է կապում հեռուում իմաստուն ծերունու մօտ 13 տարի կրթուած՝ իր նորեկ որդու հետ։ Սակայն Տազիտը չի արդարացնում հօր ակնկալիքը։ Առաջին հիասթափութիւնը Գասուր ծերունին ունենում է Տազիտի ընդհանուր վարքից. տղան չի մերւում իր նոր միջավայրին։ Նա լուռ է, չչփռող եւ հայրենի առւելում օտարի պէս է իրեն պահում։ Երկար միայնակ դեգերում է լեռներում, լուռ, խորհում ու երազում։ Հայրը մտովի համեմատում է Տազիտին իր կորցրած որդու հետ եւ որոշակիօրէն մնում դժգոհ։

... Но отец
Уже Тазитом недоволен.
“Где ж, - мыслит он, - в нём плод
наук,
Отважность, хитрость и
проворство,
Лукавый ум и сила рук?
В нём только лень и непокорство.
Иль сына взор мой не проник,
Иль обманул меня старик”.

... սակայն հայրն
Արդէն դժգոհ է Տազիտից։
«Ո՞ւր է պտուղը գիտութեան՝
Ժիր, խորամանկ ու անվեհեր
Պահուածքը իր, - խորհում է նա։
Ո՞ւր է նեղ միտքն, ուժը բազկի...
Լոկ ծուլութիւն, ըմբոստութիւն
կայ նրա մէջ.
Կամ ե՛ս որդուս չեմ հասկանում,
Եւ կամ խաբեց ինձ ծերունին»։

(Այստեղ եւ յետագայում բերուող թարգմանութիւնները իմն են - Գ. Բ.)

Գասուրը սկսում է կասկածել ե՛ւ որդու արժանիքների, ե՛ւ էլ չերթէ՞լ դաստիարակի տուած կրթութեան վրայ։ Այստեղ յստակ են չորս ծերունիներ, թէ ինչպիսիւն է իր որդուն ուզում տեսնել չեչեն ծերունին։ Նրա համար իր որդու ցանկալի յատկանիշներն են խիւրուհիւն, նենդութիւն, ուժ, արագաշարժութիւն։ Իսկ որդու խորհող, մտազբաղ պահուածքը հայրն ընկալում է իբր ծուլութիւն։ Այսինքն, մարդկային վարքի որոշ յատկանիշներ նրա հա-

⁵ А. С. Пушкин, Собрание сочинений, т. 3, Гос. изд. художественной литературы, М. 1960, ст. 512 – 513.

մար պարզապէս անընկալելի են: Եւ իր չընկալած յատկանիշները Գասուրը նոյնացնում է մօտիկ կամ համանման դրսեւորում ունեցող այլ՝ բացասական յատկանիշների հետ: Ահա, հէնց այս նոյն մօտեցմամբ էլ նա գնահատում է Տազիտի վարքը պօէմում նկարագրուած երեք սկզբունքային դրուագներում: Ի դէպ, ինչպէս ստորեւ կը տեսնենք, Տազիտի վարքի այսպիսի գնահատականով՝ Գասուրը միայնակ չէ. նոյն մօտեցմամբ է Տազիտի վարքը գնահատում նաեւ նրա սիրած աղջկայ հայրը:

Այլ (քրիստոնէական) միջավայրում դաստիարակուած Տազիտի բարոյական կերպարն ու շրջապատի (իր հօր, ապա նաեւ սիրած աղջկայ հօր) կողմից դրա ընկալումն ու գնահատումը բացայայտում են երեք սկզբունքային դրուագներով:

Մի օր Տազիտը ձիով հեռանում է գիւղից եւ վերադառնում երկու օր բացակայելուց յետոյ: Հայրը, ասես, հարցաքննում է որդուն, պարզում, թէ ուր է նա եղել եւ ինչ է տեսել.

А не видел ли ты грузин
Иль русских?

Իսկ չտեսա՞ր դու վրացոց,
Կամ ռուսների:

Сын
Видел я, с товаром
Тифлисский ехал армянин.

Որդի՞ն
Մի հայ տեսայ քիֆիլիգեցի,
Անց էր կննում իր բեռներով:

Отец
Он был со стражей?

Հայրը
Պահակներո՞վ:

Сын
Нет, один.

Որդի՞ն
Ոչ, միայնակ:

Отец
Зачем нечаянным ударом
Не вздумал ты сразить его
И не прыгнул к нему с утёса-

Հայրը
Ինչո՞ւ զարկով անակնկալ
Դու չուզեցար խոցել նրան,
Ու ֆարսիից չցատկեցիր նրա վրայ:

Հայրը զարմանում է, թէ ինչու իր որդին վրայ չի հասել, չի թալանել անպաշտպան ճամփորդող հային (որ կը համապատասխանէր ըստ իր պատկերացրածի՝ իսկական չեչեն տղամարդու վարքին):

Այստեղ թիւրիմացութեան առիթ չտալու եւ ոեւէ ազդի հասցէին վիրաւորանք արտայայտած չլինելու համար նկատենք, որ խօսքը վերաբերում է մեզինչ 180 տարի առաջ չեչեն լեռնականների մասին Պուշկինի ունեցած պատկերացումներին:

Անցնենք առաջ:

Տազիտը դարձեալ երկու օր բացակայում է, եւ հայրը էլի հարցնում է վերադարձած որդուն.

Кого ты встретил?	Ո՞ւմ տեսար դու:
<i>Сын</i>	<i>Որդի՞ն</i>
На кургане	Բլրի վրայ՝
От нас бежавшего раба.	Մեզնից փախած մի ըստրուկի:
<i>Отец</i>	<i>Հայրը</i>
О милосердная судьба!	Օ՛, բարեգութ- ֆակտագիր,
Где ж он? Ужели на аркане	Ո՞ւր է: Մի՞թէ օղաթովո՞վ՝
Ты беглеца не притащил? -	Դու փախածին ետ չբերիր:

Տազիտը վերստին զրական պատասխան չուէր. նա միայն գլուխն է խոնարհում: Երրորդ բացակայութիւնից յետոյ հօր եւ որդու խօսակցութիւնը աւարտում է պայթիւնով.

<i>Отец</i>	<i>Հայրը</i>
Кого ты видел?	Ո՞ւմ տեսար դու:
<i>Сын</i>	<i>Որդի՞ն</i>
Супостата.	Մեր ոսոխին:
<i>Отец</i>	<i>Հայրը</i>
Кого? Кого?	Ո՞ւմ, ո՞ւմ:
<i>Сын</i>	<i>Որդի՞ն</i>
Убийцу брата.	Եղբորս ըսպանողին:
<i>Отец</i>	<i>Հայրը</i>
Убийцу сына моего!..	Ըսպանողի՞ն իմ գաւակի...
Приди!.. где голова его?	Մօ՛տ եկ, ... ո՞րտեղ է կտափը նրա:
Тазит!.. Мне череп этот нужен	Տազի՛տ, ինձ գանգըն է այդ հարկատր,
Дай нагляжусь!	Տուր ըմբռնիմեմ:
<i>Сын</i>	<i>Որդի՞ն</i>
Убийца был	Ոսոխն անգէն էր
Один, изранен, безоружен...	Ու միայնակ ու վիրատր...
<i>Отец</i>	<i>Հայրը</i>
Ты долга крови не забыл!...	Զմոռացա՛ր արեան ֆո պարտը...
Врага ты навзнич опрокинул,	Ըգգետնեցի՞ր, չէ՞, ոսոխին,
Не правда ли? ты шашку вынул,	Փութով սուսերդ հանցիր,
Ты в горло сталь ему воткнул	Միտնցիր պողպատն իր սիրտը
И трижды тихо повернул,	Ու ետակի պտտեցիր
Упился ты его стенањем,	Եւ արնցար իր թառանջով,
Его змеиным издыхањем...	Իր օձային հոգեվարժով...
Где ж голова?.. подай... нет сил...	Ո՞ւր է կտափը, ... տուր... ուժ չունեմ...
Но сын молчит, потупя очи.	Բայց որդին լուռ է՝ գլխիկոր:
И стал Гасуб чернее ночи	Ու սեւակնեց Գասուրը յիստ
И сыну грозно возопил:	Ու որոտաց որդուն ուժգին.

Վրէժխնդրութեան մոլուցքով արբած հայրը հեշտանք է ապրում, պատկերացնելով, թէ ինչպէ՛ս պիտի Տաղիտը խողխողած լինի անդէն ու անկարող թշնամուն, ինչպէս պիտի նա արբեցած լինի մեռնող թշնամու տնքոցով եւ, ի ցուցադրումն այդ ամէնի, պահանջում է իրեն տալ ատելի գլուխը: Սակայն Տաղիտը լռում է: Պարզ է. նա այդ ամէնը չի արել:

Այստեղ հատնում է որդեկորոյս լեռնականի համբերութիւնը: Իր որդու վարքը ոչ մի կերպ չի տեղաւորւում կեանքի եւ լեռնցի տղամարդու մասին իր պատկերացումներին սահմանում: Նրա զայրոյթը, յուսախաբուցութիւնը եւ վիշտը դուրս են պոռթկում, եւ նա վտարում է որդուն՝ երեսին նետելով նրա աններելի թերացումները:

Поди ты прочь - ты мне не сын,
Ты не чеченец - ты старуха,
Ты трус, ты раб, ты армянин!
Будь проклят мной! поди - чтоб слуха
Никто о робком не имел, ...

Գնա՛ անդին, որդիս չես էլ,
Պառա՛ւ ես դու, չեչեմ չե՛ս դու,
Վախկո՛տ ես, ստրո՛նկ ես, հա՛յ ես դու:
Անեծ՛քս քեզ - թող երկչոտի
Մասին էլ ոչ ոք չըլսի, ...

Ահա հէնց այս հատուածում է բազմիցս հոլովուած՝ վերորիշեալ տողը: Ի՞նչ է ստացւում, երբ նայում ենք այս տողը ոչ թէ առանձին, այլ ամբողջ (թէպէտեւ անաւարտ) պոէմի մէջ:

Տաղիտը երեք սխալ, կամ աւելի ճիշտ՝ երեք մեղք է գործել:

Առաջին. նա չի յարձակուել անդէն ու անպաշտպան երթեւեկող հայի վրայ եւ չի սպանել-թալանել վերջինիս: Եւ իր այս արարքը նա ոչ մի կերպ չի բացատրել-արդարացրել: Ու, քանի որ Գասուրի համար անպաշտպան երթեւեկող հային չթալանել-չսպանելու համար ոեւէ բարոյական արգելք, այսինքն՝ բարոյական պատճառ գոյութիւն չունի, նա իր համար անհասկանալի երեւոյթը բացատրելու այլ պատճառ է փնտրում: Իր իմացած հնարաւոր պատճառներից միայն վախկոտութիւնն է, որով հնարաւոր է այս արարքը բացատրել: Ուստի, այստեղից հայրը եզրակացնում է, որ որդին պարզապէս վախկոտ է:

Երկրորդ աններելի սխալը իրենցից փախած ստրուկին պատահելուց յետոյ նրան ազատ թողնելն է: Այս դէպքում էլ Տաղիտը «արդարացում» չունի: Այս արարքի համար եւս Գասուրի պատկերացումներում բարոյական կարգի ոեւէ պատճառ չկայ: Եւ նա դարձեալ ընտրում է իր համար ամենամատչելի մեկնաբանութիւնը: Ահա այս կերպ հայրը Տաղիտին վերագրում է ոչ աւել-ոչ պակաս՝ ստրկամտութիւն, ստրկահոգիութիւն եւ նրան համարում է ստրուկ:

Երրորդը արդեն ոչ թէ սխալ է, այլ «ծանր, աններելի մեղք»: Տազիտը հանդիպել է հարազատ եղբորը սպանողին: Եւ չի խոչտանգել ու չի սպանել նրան, այլ բաց է թողել: Արեան վրէժին իր յագուրդ չտալը Տազիտը «արդարացում-պատճառաբանում» է նրանով, որ թշնամին «մեմակ էր, անգէմ ու վիրաւոր»: Ի դէպ, ըստ էութեան Տազիտը չի էլ փորձում արդարացնել իր այս արարքը: Պօէմում Տազիտի այս խօսքերը չեն դրուած որպէս նրա կողմից արդարացման փորձ: Տպաւորութիւնն այն է, ասես, Տազիտը սա ասում է ընդամէնը իրադարձութեան պատկերն ամբողջացնելու համար: Ի դէպ, սա երեք սկզբունքային դրուագներէից միակն է, որտեղ Տազիտը ինչ-որ բան է ասում ի բացատրութիւն իր վարքի: Ամենայն հաւանականութեամբ, նա քաջ գիտակցում է, որ իր հօր համար իր արարքը, միեւնոյնն է, կը մնայ անընկալելի: Այս «բացատրութիւնը» Տազիտի հօր համար իրօք անհասկանալի է. դա նոյնիսկ բացատրութիւն էլ չէ: Եւ նա դարձեալ իր պատկերացումների զինանոցում փնտռում է համապատասխան պատճառ: Այս անգամ, սակայն, այդ «զինանոցը» բաւարար չէ. Չէզեն տղամարդու համար հնարաւոր նոյնիսկ ամենավատ, ամենաբացասական յատկանիշները ի զօրու չեն պատճառ լինելու այսքան արտառոց արարքի համար: Նա հրաժարուում է որդուն չէզեն համարելուց, քանի որ նրա վարքը չի ներդաշնակում չէզենի մասին իր ունեցած պատկերացումներին: Գաղութը որդուն դուրս է հանում իր ազգից եւ իր ընտանիքից: Նա հրաժարուում է որդուց եւ հրաժարուում է նրան չէզեն համարելուց: Եւ, եթէ Տազիտը չէզեն չէ, ապա Գաղութին ծանօթ ազգերի մէջ տղայի արարքը կարող է ներդաշնակել միայն Հայի վարքին: Ահա այս կերպ նա կարողանում է բացատրել Տազիտի վարքը: Նա Տազիտին համարում է հայ: Տազիտի վերջին ամենաոչչէզենական արարքը կարող է լինել միայն հայի արարք:

Արդ, երբ իրար դիմաց ենք շարում Տազիտի այս երեք արարքները եւ աւագակաբարոյ լեռնականի կողմից դրանց տրուած գնահատականները, ստանում ենք հետեւեալ պատկերը:

Անպաշտպան հային հանդիպելն ու չսպանել-չթալանելը վախկտութիւնն է:

Փախած ստրուկին պատահելուց յետոյ բաց թողնելը նշանակում է, որ ինքդ եւս ստրուկ ես:

Արեան վրէժին յագուրդ չտալը այն պատճառաբանութեամբ, թէ թշնամին «մեմալ էր, անգէմ ու վիրաւոր», նշանակում է լիւնել հայ:

Չմոռանանք, որ Պուշկինի պօէմում այս գնահատականները տուողը աւագակաբարոյ լեռնցիին է: Նրա ըմբռնումների համաձայն հարկ էր անգէնին սպանել-թալանել, փախած ստրուկին բռնել-բերել, եւ անվարան խոշտանգել-սպանել եղբօրն սպանողին՝ անկախ ամէն ինչից (առաւել եւս, եթէ վերջինս «մենակ էր, անգէն ու վիրաւոր»): Ազնուութիւն, արդարացիութիւն, խղճմը-տանք, եւ այս կարգի այլ բարոյական հասկացութիւններ խորթ են այս լեռնականին: Բայց նա գիտէ, որ այդ կարգի յատկութիւնների կրողը հայն է: Եւ հէնց այդ պատճառով էլ որդուն հայ է անուանում: Նա ապրում եւ մտածում է իբր աւագակ, իսկ որդին՝ Տագիտը դաստիարակուել է այլ տեղ եւ այլ բարոյականութեամբ: Տագիտին դաստիարակած իմաստուն ծերունին նոյնիսկ գովում է իր սանին: Այսինքն, ոչաւագակային բարոյականութեան մէջ Տագիտը լաւն է, կատարեալ է: Այստեղից էլ բըղ-խում է հօր եւ որդու աններդաշնակութիւնը, հակասութիւնը: Նրանք տրամագծօրէն հակառակ բարոյականութեան կրողներ են: Եւ, եթէ հօր բարոյականութիւնը աւագակութիւնն է, ապա որդին հօր աչքում պարզապէս հայ է:

Կարեւոր է նկատել նաեւ, որ հօր կողմից որդուն տրուած երեք բնորոշումները դասաւորուած են որոշակի տրամաբանութեամբ: Այդ բնորոշումներից իւրաքանչիւր յաջորդը իր մէջ ներառում է իր նախորդին: Իրօք, «վախկոտ, ստրուկ, հայ» շարքում երկրորդ յատկանիշը արդէն ենթադրում է առաջինի առկայութիւնը: Ստրուկը, բնականաբար, պիտի լինի նաեւ ստրկա՛յիտ, ուստի եւ՝ վախկոտ: Այս նոյն տրամաբանութեամբ, հայն էլ պիտի լինի եւ՝ վախկոտ, եւ էլ ստրուկ: Միեւնոյն ժամանակ, սա նշանակում է նաեւ, որ այն արարքները, որոնց համար Տագիտն ստանում է «վախկոտ եւ ստրուկ» յորջորջումները, եւս հայի արարքներ են: Այսինքն, ըստ այս տրամաբանութեան, հային բնորոշ յատկանիշներն են.

ա. աւագակութիւն չանելը, անպաշտպան երթեւեկողին չթալանել-չսպանելը,

բ. փախած ստրուկին պատահելուց յետոյ ազատ թողնելը (որ, ըստ էութեան, գթութեան, ողորմածութեան զրահւորում է),

գ. եղբօրն սպանողին պատահելուց յետոյ արեան վրէժին յագուրդ չտալը այն պատճառաբանութեամբ, թէ վերջինս «անգէմ

էր ու միայնակ ու վիրաւոր: Այս վերջին կէտում առկայ է քրիստոնէական ներողամտութիւնը, եւ սա լիովին ներդաշնակում է աւետարանական պատուիրաններին՝ թշնամիներին սիրելու եւ պարտապաններին թողութիւն տալու մասին. «սիրեցէ՛ք ձեր քշմախներին» (Մատթէոս, Ե, 44, 2, 12):

Այս առթիւ տեղին է յիշել եւ Պուշկինի սեւագրերում մընացած նշումը քրիստոնէայ չեքէզի մասին: Եւ, եթէ համարենք, որ Տազիտին դաստիարակած ծերունի չերքէզը իրօք քրիստոնէայ է եղել, ապա կը նշանակի, որ Տազիտը ինքը եւս պիտի դաստիարակուած լինի քրիստոնէական բարոյականութեամբ: Այս տեսանկիւնից նրան հայ յորջորջելը դառնում է աւելի քան բնական, եւ Գասուբի կողմից Տազիտին տրուած «հայ» յորջորջման մէջ ակնարկուում է նաեւ նրա քրիստոնէայ դաստիարակ ունեցած լինելը:

Այսպիսով, երբ նայում ենք Պուշկինի վերոյիշեալ տողը իբր մաս աւելորջ պօէմի, տեսնում ենք, որ Պուշկինը հայ անունը գործածել է ոչ իբր անարգական յորջորջում, ոչ իբրեւ մի նուաստ ազգի անուն, այլ ճիշտ հակառակ իմաստով՝ իբր քրիստոնէական բարձրագոյն բարոյական յատկանիշների կրողի, իբր բարձրագոյն բարոյական չափանիշներով առաջնորդուողի անուն: Ըստ այսմ, աւելի քան անհիմն է Պուշկինի այս բազմաչարչար տողի վրայ հիմնուելով, նրան հակահայութիւն վերագրելը: Այս տողը բնաւ չի նշանակում, թէ Պուշկինը կարող է եղած լինել հակահայ, կամ հայատեաց: Եւ ընդհակառակը. այս տողից կարելի է եզրակացնել, որ Պուշկինը հային իմացել է իբր որոշակիօրէն բարձր քրիստոնէական բարոյական յատկանիշների, քրիստոնէական առաքինութիւնների կրող:

ԳՐԻԳՈՐ ԲՐՈՒՏԵԱՆ՝

* ՀՀ ԳԱԱ Վիկտոր Համբարձումեանի Տուն-Թանգարան, Արագածոտնի մարզ, 378433, Հայաստան, Byurakan Astrophysical Observatory, Armenia 378433, E-mail address: vhm@sci.am

**Alexander Poushkin's poem "Tazit"
and an analyze of its fragment concerning to Armenians**

GRIGOR BROUTIAN

(summary)

In Alexander Poushkin's poem "Tazit" there is a phrase: *"You are coward, you are slave, you are Armenian"*. On the basis of this fragment a very long time exists an opinion that Poushkin hated Armenians. Although Poushkin's poem "Tazit" is unfinished, the analyze of the existing parts of this poem and its rough copies allows us to prove that the above cited words in this poem mean that Poushkin knows Armenians as a nation with the highest Christian virtues. The fact is, that in the poem by these words a Chechen man is performing his relation to his son (Tazit) who had done three unforgivable mistakes (or even crimes). Analyzing these "crimes" we see that in all three cases Tazit had performed the highest Christian virtues. First he met an Armenian merchant who was traveling with his baggage without any guard. Instead of attacking and robbing and killing the merchant Tazit let him go with peace. This his father understands as a performance of fear. The second time Tazit somewhere on a hill met their slave who had escaped. Instead of holding him and taking back Tazit allows him to go. For Tazit's father this is a sign of being slavish. The third-the most unforgivable act of Tazit was that he met their family enemy- the murderer of his brother, and instead of killing him he let him go also. As an explanation for such "strange" action Tazit tolled his father that the murderer was alone, wounded and unarmed. This time the old Chechen man could not find any other explanation for his son's action than to consider his son is a man with the moral of an Armenian. So he refused to own his son as a Chechen man and named Tazit an Armenia, and here he pronounced the words cited above. So the analyze of the existing part of the poem show that at least in this poem Poushkin has used the name of Armenian as an equivalent of a man with the highest Christian virtues, and all the accusations to his address as a man who hated the Armenian nation on the basis of these words are unfounded.